

Värmlandshästen – en förutsättning för bruksepoken i Värmland.

Opublicerad artikel beställd av tidskriften Värmlands Kultur

Författare: Jan Rudéus

Vid mitten av 1800-talet hade järnhanteringen i Värmland sin största geografiska utbredning med 28 hyttor i drift (Omsén & Stjernlöf). Hyttorna behövde transportera stora mängder malm, träkol, tackjärn, ved, timmer och andra förnödenheter för att kunna bedriva sin verksamhet. En del av transportererna skedde sjövägen men den största delen av gods, varor och material, måste, åtminstone någon sträcka, förflyttas landvägen. Den dragkraft som fanns till hands, förutom den mänskliga, som inte förslog långt, var hästen. Omsén & Stjernlöf beräknar i uppsatsen ”Logistik i Värmland på 1850-talet” att mer än 300.000 hästdragna foror per år, vid den här tiden, behövdes på de värmländska lederna. Det innebär att ungefär 3.000 foror per dag, vintertid, var igång i Värmland.

I källor som handlar om hästkrafterna i Värmland under 1800-talet omnämns en hästras kallad Värmlandshästen. Egentligen var det inte en egen ras utan snarare en lokal variant av den hästtyp som i källorna ibland benämns Den Svenska Lanthästen. Sedan ”urminnes tider” har det funnits en inhemsk lanthäst i Sverige. Det gemensamma draget för dessa inhemska lanthästar var att det var ”en liten, hårdig häst med ädel hållning av mycket god kvalitet” (Borglin). Ett citat från 1830-talet, som förekommer i flera beskrivningar av Lanthästen, utan att källan är angiven, är följande: ”De voro små men naggande goda. De voro långhåriga och sågo tämligen lurfiga ut, men voro hårdiga att emotstå köld och medfart i allmänhet. Såsom ett utmärkande drag voro de stela till humöret och envisa”.

I vårt långsträckta land, med skiftande naturliga förutsättningar och dåliga kommunikationsförhållanden, var det naturligt att det utvecklades olika lokala stammar. Bland dessa kan nämnas Färsingen (Färs härad i Skåne), Dalbohästen (vid Vänerens västsida) Hälsingehästen och Hammerdalingen. En av dessa lokalt utvecklade stammar var Värmlandshästen.

Värmlandshästen var alltså en ganska liten och hårdig häst. Mankhöjden 130-135 cm nämns (Dyrendahl s. 9). En annan uppgift (Jälmsbrant) anger att den svenska lanthästen oftast var mindre än ca 133 cm (nio kvarter) bakom sadel och att man för att jämföra med nuvarande mankhöjds mått behöver lägga till åtta cm. Även då är det en liten häst som i stort sett motsvarar den nutida C-ponnyn i storlek. Det framhålls i flera källor att den svenska lanthästens relativa litenhet och hårdighet utvecklats genom att de fick gå lösa i skogarna på magert bete, i ur och skur, och där själva förse sig med vad som var ätbart.

Värmlandshästen hade tidigt haft mycket norskt påbrå (Dyrendahl s. 9). Karlstadsbiskopen, ekonomen, botanikern, politikern m. m. Carl Arent Agardh skriver: ”Den Wermländska eller Norrska hästen med sin breda bringa, sin täta skepnad, är efter sin storlek en av de starkaste i Europa; tillika en av de dygdigaste och förståndigaste samt för backar tjenligast. En Wärländsk häst skenar aldrig, stryker aldrig, äfven i den värsta backe, men drager tills den stupar.” (Agardh s. 279). Möjligen är Agardh lite lokalpatriotisk i beskrivningen av Värmlandshästen men kvar står intrycket att den typiska Värmlandshästen var liten, stark, envis och hårdig. Trots sin relativa litenhet var den tillräckligt stark och smidig för allehanda dragändamål. Värmlandshästen blev ett självklart hjälpmedel när den värmländska bruksepokens transportbehov utvecklades.

Bruksnäringens behov av dragdjur var omfattande. Men också andra intressen konkurrerade om hästarna. Hästar och oxar användes som dragdjur i jordbruket. När jordbruket successivt utvecklades, och oxarna utmönstrades, behövdes fler hästar som dragdjur även här. Det totala antalet hästarna i Värmland, som troligen huvudsakligen utgjordes av någon sorts Värmlandshäst, uppgick under första halvan av 1800-talet konstant till ca 13.000 djur. Under de följande tjugofem åren steg antalet hästar till ca 20.000 sannolikt till följd av de ökande behoven av körslor för bruken och skogsnäringen men också ökade behov inom jordbruksnäringen (Stjernlöf).

Behoven av arbetshästar var alltså stora. Dyrendahl (s. 12) anger att "Länet beräknas vid mitten av 1800-talet vara i behov att för bergshantering årligen importera minst 1.000 hästar". De ökande transportmängderna och behovet av att få fram dragdjur innebar att hästarna fick en särställning i jämförelse med andra kreatur. Brukens behov av hästtransporter medförde stora svårigheter om hästarna inte var friska. Blev hästen sjuk upphörde torparens möjlighet till inkomster från körslorna. Hästarna fick därför det bästa betet och det bästa vinterhöet. Nötkreaturen fick ofta nöja sig med löv och mossa. Inom bruksnäringen önskade man veterinärmedicinskt fokus på hästarnas hälsa och Uddeholmsbolaget anställde en egen veterinär 1859 eftersom närmaste veterinär annars fanns i Karlstad (Stjernlöf; Ljunglöf).

En annan påtaglig effekt av hästbehovet var att intresset för systematisk hästavel ökade. 1803 bildades Värmlands läns Hushållningssällskap som tidigt hade ett fokus på hästavel. 1839 bildades den första hästavelsföreningen i Värmland.

Man kan möjligen säga att Värmlandshästen specifika särmarke, att den var liten, beseglade dess öde. Både bruks- och jordbruksnäringen ställde krav på större hästar. En rad mer eller mindre ädla hästraser importerades från England och kontinenten och korsades in i de värmländska stostammarna (Dyrendahl s. 11). Det dröjde dock inte särskilt länge förrän man insåg problemen med nervösa och spinkiga "ädelprodukter" En "Norsk hästförening" bildades för att få fram stabilare och tyngre hästar. Deras styrelse skriver 1843: "De hingstar af ädlare race, som Kongl. Styrelsen för Stuterierna i Riket årligen hitförsändes, blefvo slutligen obegagnade, emedan man under tiden lärde af erfarenheten, att deras afkomlingar voro opassande för ortens hufvudnäring, bergshantering och åkerbruket." (Dyrendahl s. 11 f). Under senare delen av 1800-talet avlar man in en del storvuxna kallblodraser i de värmländska stostammarna, bl a. Clydesdale- och Clevelandhästar men framför allt Ardennerhästar. Värmlandshästen, om man nu längre kan tala om en Värmlandshäst, blev större, möjligen lite mindre härdig och mindre smidig. I slutet av 1800-talet hade den variant av svensk Lanthäst som benämndes Värmlandshästen i stort sett försvunnit.

I början av 1900-talet påbörjades ett nationellt restaureringsarbete för att avla fram något som påminde om den traditionella svenska lanthästen. Med stora inslag av norska lanthästar, det som idag kallas dölehäst, växte den Nordsvenska hästrasen fram. Man kan nog påstå att de värmländska nordsvenskarna har en del rötter i Värmlandshästen även om släktskapet inte ska överdrivas. Nordsvensken är visserligen större men påminner i sina egenskaper om den svenska lanthästen. Den är en utmärkt arbetshäst, stark och smidig i skogen, tålig och sund. Nordsvensken har haft stor betydelse som dragdjur i värmländskt skogs- och jordbruk ända till mitten på 1960-talet. Då tog traktorer och skogsmaskiner definitivt över. Men det är en annan historia.

Värmlandshästens betydelse för bruksnäringens logistik under 17- och 1800-talet kan knappast överskattas. Utan hästar hade brukens produktion inte kunnat nå en så pass

betydande omfattning. Extra intressant är det då naturligtvis att det fanns en lokal hästvariant av vikt för det värmländska näringslivets utveckling – Värmlandshästen.

Källor:

Agardh, C A: *Försök till en statsekonomisk statistik över Sverige*, 1853

Borglin: *Nordsvenska Hästens Historia*, www.borglin.se

Dyrendahl, S: *Värmlandsstuteriet Norenberg 1918-1992 en minnesbok*, 1993

Ingeström, Å: *En bok om Värmland II*, Uppsala 1918

Jälmlöf, E: *Den nordiska hästen*, www.nordiskridhast.se/eva-artikel.htm

Ljunglöf, N: *Anteckningar rörande en svensk distriktsläkare för 100 år sedan*.

Meddelande från rådet för veterinärhistorisk och biografisk forskning nr 1

Omsén, A & Stjernlöf B: *Logistik i Värmland på 1850-talet*

Stjernlöf, B: *Innan tystnaden. Stjernfors bruk och samhälle 1800-1900*, 2002

Torpehag, T , *Hästrasers historia /Kallblodets historia*, www.ridsportifokus.se